

Guðný Zoëga
Bryndís Zoëga

Fornleifaskráning vegna lagningar raflínu í landi Högnastaða í Reyðarfirði

Byggðasafn Skagfirðinga
Rannsóknaskýrslur
2017/187

Forsíðumynd: Horft til suðurs yfir tún á Högnastöðum

© Byggðasafn Skagfirðinga/Guðný Zoëga og Bryndís Zoëga
2017/187

Innihald

Inngangur	2
Fornleifar og tilgangur fornleifaskráningar	2
Aðferð við skráningu.....	4
Fornleifaskrá	5
Niðurstöður	7
Heimildaskrá	7

Inngangur

Fornleifadeild Byggðasafns Skagfirðinga tók að sér skráningu fornleifa vegna áætlaðrar plægingar rafstrengs frá Högnastöðum í Reyðarfirði upp í Oddskarð. Verkið var unnið fyrir RARIK. Stuðst var við uppmælingagögn frá RARIK en um var að ræða 2,6km langa línuleið. Vettvangsferð var farin 4. ágúst 2017 og línuleiðin gengin. Tvær minjar voru skráðar í nágrenni línunnar.

Guðný Zoëga, fornleifafræðingur og Bryndís Zoëga landfræðingur sáu um vettvangsrannsókn og skýrslugerð. Landeigendum er þakkað góðfúslegt leyfi til rannsókna á svæðinu.

Verknúmer útgefið af Minjastofnun Íslands: 1876

Fornleifar og tilgangur fornleifaskráningar

Fornleifaskráning er forsenda þess að hægt sé að gera heildstætt mat á minjum og minjagildi og er undirstaða allrar minjavörslu og áætlunar um varðveislu og kynningu minja. Með markvissri heildarskráningu skapast grundvöllur til að fylgjast með minjastöðum, hvort þeir séu í hættu vegna skipulagsgerðar eða annarra framkvæmda og hvort náttúrulegar aðstæður geti spilt þeim á einhvern hátt.

Allar fornleifar eldri en 100 ára falla undir ákvæði Menningarminjalaga.¹ Um tilgang Menningarminjalaga segir í 1. gr. laga 80/2012: „Tilgangur laga þessara er að stuðla að verndun menningarminja og tryggja að íslenskum menningararfi verði skilað óspilltum til komandi kynslóða. Menningarminjar teljast ummerki um sögu þjóðarinnar, svo sem fornminjar, menningar- og búsetulandslag, kirkjugripir og minningarmörk, hús og önnur mannvirki, skip og bátar, samgöngutæki, listmunir og nytjahlutir, svo og myndir og aðrar heimildir um menningarsögu þjóðarinnar. Lög þessi ná einnig til staða sem tengjast menningarsögu. Lög þessi eiga að tryggja eftir föngum varðveislu menningarminja í eigin umhverfi, auðvelda aðgang og kynni þjóðarinnar af menningarminjum og greiða fyrir rannsóknum á þeim.“

Samkvæmt 3. gr. er greinarmunur gerður á forngripum og fornleifum en fornleifar eru skilgreindar með þessum hætti: „Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

1. búsetulandslag, skrudgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bæn húsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
2. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,
3. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,

¹ Heimasíða Alþingis. <http://www.althingi.is/lagas/nuna/2012080.html>. Skoðuð þann 18.01.2017.

4. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,
6. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum, þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
7. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,
8. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
9. skipsflök eða hlutar þeirra.“

Um rannsóknir á fornleifum segir í 6. gr.: „Með fornleifarannsókn er átt við vísindalegt starf sem unnið er til að stuðla að aukinni þekkingu á fornleifum, sem þegar er vitað um eða líklegt er að finnast muni, eða til að ganga úr skugga um hvort um þess háttar fornleifar sé að ræða á tilgreindu rannsóknarsvæði. Fornleifarannsókn felst meðal annars í vettvangsskráningu fornleifa, rannsókn og könnun fornleifa án jarðrasks og hvers kyns jarðraski sem fram fer í þeim tilgangi að afla aukinnar þekkingar á fornleifum. Fornminjar njóta friðunar nema annað sé ákveðið af Minjastofnun Íslands.“

Enn fremur um skráningu vegna skipulags og undirbúnings framkvæmda í 16. gr.: „Skráning fornleifa, húsa og mannvirkja skal fara fram áður en gengið er frá aðalskipulagi eða deiliskipulagi. Áður en deiliskipulag er afgreitt eða leyfi til framkvæmda eða rannsókna er gefið út skal skráning ætíð fara fram á vettvangi. Minjastofnun Íslands setur reglur um lágmarkskröfur sem gera skal til skráningar fyrir hvert skipulagsstig og er heimilt að gera samkomulag við skipulagsyfirvöld um framvindu skráningarstarfsins enda sé tryggt að því verði lokið innan hæfilegs tíma.

Sá sem ber ábyrgð á skipulagsgerð í samræmi við skipulagslög skal standa straum af kostnaði við skráninguna. Ríkissjóður skal þó bera kostnað af fornleifaskráningu sem fram fer innan þjóðlendu nema um annað hafi verið samið. Skulu skipulagsyfirvöld hafa samráð við Minjastofnun Íslands um tilhögun skráningar eða endurskoðun á fyrri fornleifa-, húsa- og mannvirkjaskrárm með hliðsjón af fyrirhuguðum breytingum á skipulagi. Óheimilt er að veita leyfi til framkvæmda án undanfarandi fornleifa-, húsa- og mannvirkjaskráningar. Þegar sérstaklega stendur á getur Minjastofnun Íslands veitt undanþágu fyrir framkvæmdum með tilteknum skilyrðum.

Skipulagsyfirvöld skulu tilkynna Minjastofnun Íslands um gerð skipulagsáætlana og verulegar breytingar á þeim og um gerð skýrslna um mat á umhverfisáhrifum. Skylt er að heimila þá för um landareign sem nauðsynleg getur talist við framkvæmd skráningar sem gerð er fyrir opinbera aðila. Ber að sýna landeiganda tillitssemi og valda ekki raski eða ónæði að þarflausu.“

Að lokum er rétt er að vekja sérstaka athygli á ákvæðum laganna um áður ókunnar minjar, en í annarri málsgrein 24. gr. segir: „Ef fornminjar sem áður voru ókunnar finnast við framkvæmd verks skal sá sem fyrir því stendur stöðva framkvæmd án tafar. Skal Minjastofnun Íslands láta framkvæma

vettvangskonnnun umsvifalaust svo skera megí úr um eðli og umfang fundarins. Stofnuninni er skylt að ákveða svo fljótt sem auðið er hvort verki megí fram halda og með hvaða skilmálum. Óheimilt er að halda framkvæmdum áfram nema með skriflegu leyfi Minjastofnunar Íslands.“

Þetta á að sjálfsögðu bæði við um minjar sem ekki eru sýnilegar á yfirborði en koma í ljós við jarðrask sem og minjar sem kunna að finnast eftir að fornleifaskráningu lýkur og skráningaraðilum hefur af einhverjum sökum yfirsést.

Aðferð við skráningu

Fornleifaskráning hefst á því að farið er í gegnum ritheimildir svo sem fornbréfasafn, örnefnaskrár, jarðabækur og byggðasögurit auk þess sem talað er við staðkunnuga þar sem það er mögulegt. Vettvangsferðir felast í því að svæði eru gengin og minjar leitaðar uppi, þeim lýst og þær mældar upp og ljósmyndaðar. Þar sem mögulegt er eru loftmyndir notaðar til að greina minjar eða svæði þar sem líklegt er að minjar finnist.

Í skýrslunni fá allar staðsettar fornleifar nafn jarðarinnar sem þær tilheyra, auk sameiginlegs verkefnisnúmers sem gefið er út af Minjastofnun Íslands og að lokum hlaupandi númer innan verkefnisins, þ.e. [nafn núverandi jarðar]-[verkefnisnúmer]-[hlaupandi númer] dæmi: **Högnastaðir - 1876 – 1**. Þar sem minjar eru á merkjum tveggja jarða eru nöfn beggja jarða tilgreind með skástriki á milli.

Reynt er að leggja mat á um hvaða tegund minja er að ræða, þ.e. híbýli manna, útihús o.s.frv., hversu vel þær eru varðveittar og í hve mikilli hættu þær eru af völdum utanaðkomandi áhrifa, s.s. jarðræktar eða landrofs. Hættumat kann að breytast síðar vegna aukinnar eða minnkaðrar hættu. Ástand minja og hættumat er gefið upp eftir skráningarstöðlum Minjastofnunar Íslands sem finna má á vef stofnunarinnar: www.minjastofnun.is. Hættumat miðast að venju við hvaða framkvæmdir eru áætlaðar innan skipulagssvæðisins og hversu líklegt er að minjar kunni að verða fyrir skemmdum vegna legu eða nálægðar við framkvæmdasvæði. Samkvæmt stöðlum frá Minjastofnun Íslands ber, við plægingar á jarðlínunum að skrá 15m út frá línunni til hvorrar áttar.

Minjarnar voru mældar upp á vettvangi með nákvæmu GPS tæki (Trimble 7XH) sem gefur nákvæmni með undir metra í skekkju. Grunnflötur og útlit minjanna var mælt upp með gps tækjum eða punktur tekinn eftir atvikum. Að lokinni uppmælingu á vettvangi var gerð tafla með upplýsingum um minjar í hættu.

Yfirlitsmynd af skráningarsvæðunum er að finna aftast í skýrslunni og að auki töflur þar sem allar helstu upplýsingar um einstakar minjar koma fram: Sérheiti ef um slíkt er að ræða, hlutverk, tegund, ástand, hættumat og hættuorsök, áætlaður aldur o.s.frv. Þá er staðsetning minjanna gefin upp í töflunum í Ísnetshnitum (ISN93).

Fornleifaskrá

Högnastaðir

Hvenær Högnastaðir byggðust fyrst er óvíst en samkvæmt Jarðatali Johnsens frá 1847 (bls. 375) mun bærinn í upphafi hafa verið hjáleiga frá Sellátrum. Býlið var byggt í manntalinu 1703 og bjuggu þar þá átta manns (<http://manntal.is>. Skoðað 16.08.2017). Tvö afbýli voru frá jörðinni, Högnastaðastekkur og Gvendarkirkja (SJM, bls. 112). Býlið er í einkaeigu en fór úr ábúð 1970.

Mynd 1. Horft til norðurs yfir fjárhústóft [1876-1] vestarlega í túni á Högnastöðum.

Högnastaðir 1876-1

Hlutverk: Fjárhús

Tegund: Tóft

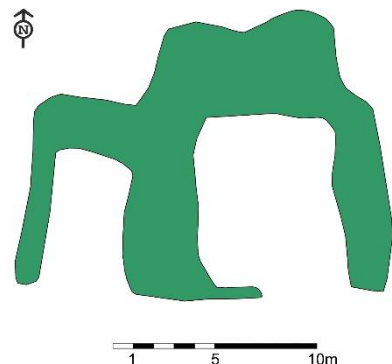
Hættumat: Engin hætta

Staðhættir

Útihúsatóft, líklega fjárhús er í túni 62m vestan útihúsa vestan íbúðarhússins á Högnastöðum.

Lýsing

Tóftin er tvískipt og hefur þil snúið í suður. Veggir eru enn stæðilegir en nokkuð hrundir. Tóftin er 17m löng að utanmáli frá austri til vesturs en mest um 13m. Í henni eru leifar af steiptum vegg. Veggir eru hæstir 1,2m á hæð og um 1,3m að þykkt.

Mynd 2. Horft til suðurs yfir smátóft [1876-2] sem hlaðin var í gömlum lækjarfarvegi. Högnastaðabær í baksýn.

Högnastaðir 1876-2

Hlutverk: Óþekkt/rétt?

Tegund: Hleðsla

Hættumat: Engin hættu

Staðhættir

Hlaðnir veggir eru í gömlum lækjarfarvegi um 180m norðvestan íbúðarhússins á Högnastöðum.

Lýsing

Veggir tóftarinnar eru um 50cm á hæð og 80cm á breidd. Hún virðist hafa verið tvískipt og dyr vitað til suðurs. Óvíst er hvaða tilgangi tóftin hefur þjónað en ef til vill er þetta lítil rétt.

5m

Niðurstöður

Línuleiðin sem skoðuð var, var 2,6km löng og lá niður frá þjóðvegi skammt sunnan Oddskarðsgangnanna, niður hlíðarnar ofan túns á Högnastaðum og svo niður með sunnanverðu heimatúninu utan túngirðingar.

Tafla 1. Hnitatafla fyrir minjar skráðar í landi Högnastaða.

Númer	Tegund	Hlutverk	Aldur frá	Aldur til	Ástand	Hættumat	Austun	Norðun
1876-1	Tóft	fjárhús	1800	1960	greinanleg	engin hætta	738113	515258
1876-2	Tóft	óþekkt/rétt	1800	1960	greinanleg	engin hætta	738137	515397

Einungis ein tóft var skráð innan 15m frá línunni, tvískipt fjárhústóft [1876-1]. Hún er í afgirtu túni og telst vart í hættu vegna framkvæmda þar sem línan verður lögð utan túngirðinga. Um 17m austan línunnar var lítil tóft [1876-2], líklega af rétt. Tóftin er hér höfð með þar sem hún er rétt utan 15m markanna. Hún er einnig innan túngirðingar og telst því ekki í hættu vegna framkvæmdanna. Mikill gróður var í túninu þegar vettvangsvinnan fór fram og kunna óljósar tóftamenjar hafa farið fram hjá skrásetjurum. Þar sem línan er plægð utan túna er þó lítil hætta á að framkvæmdirnar hafi áhrif á minjar í túninu. Engar minjar fundust í námunda línunnar á leiðinni frá Högnastaðatúni upp í Oddskarð.

Verði breytingar á áætlaðri línuleið þarf að endurskoða skráninguna. Minjastofnun Íslands fer með stjórnslu minjaverndar og tekur allar ákvarðanir um frekari skráningar og/eða mótvægisáðgerðir. Ef minjar finnast óvænt við framkvæmdir ber að stöðva framkvæmdirnar og tilkynna fundinn til Minjastofnunar.

Heimildaskrá

J. Johnsen (1874). Jarðatal á Íslandi. Kaupmannahöfn.

Sveitir og jarðir í Múlaþingi III bindi (1976). Ármann Halldórsson ritstjóri. Búnaðarsamband Austurlands.

Túnakort Högnastaða. Gert af Helga Gíslasyni. Þjóðskjalasafn Íslands.

Örnefnaskrá Högnastaða. Skráð af Stefáni Einarssyni. Örnefnastofnun Íslands.

Yfirlitsteikning af legu minja í landi Högnastaða

N

Áætluð línuleið

1876-2

1876-1

Íbúðarhús

0 20 40 60 80 100 m